

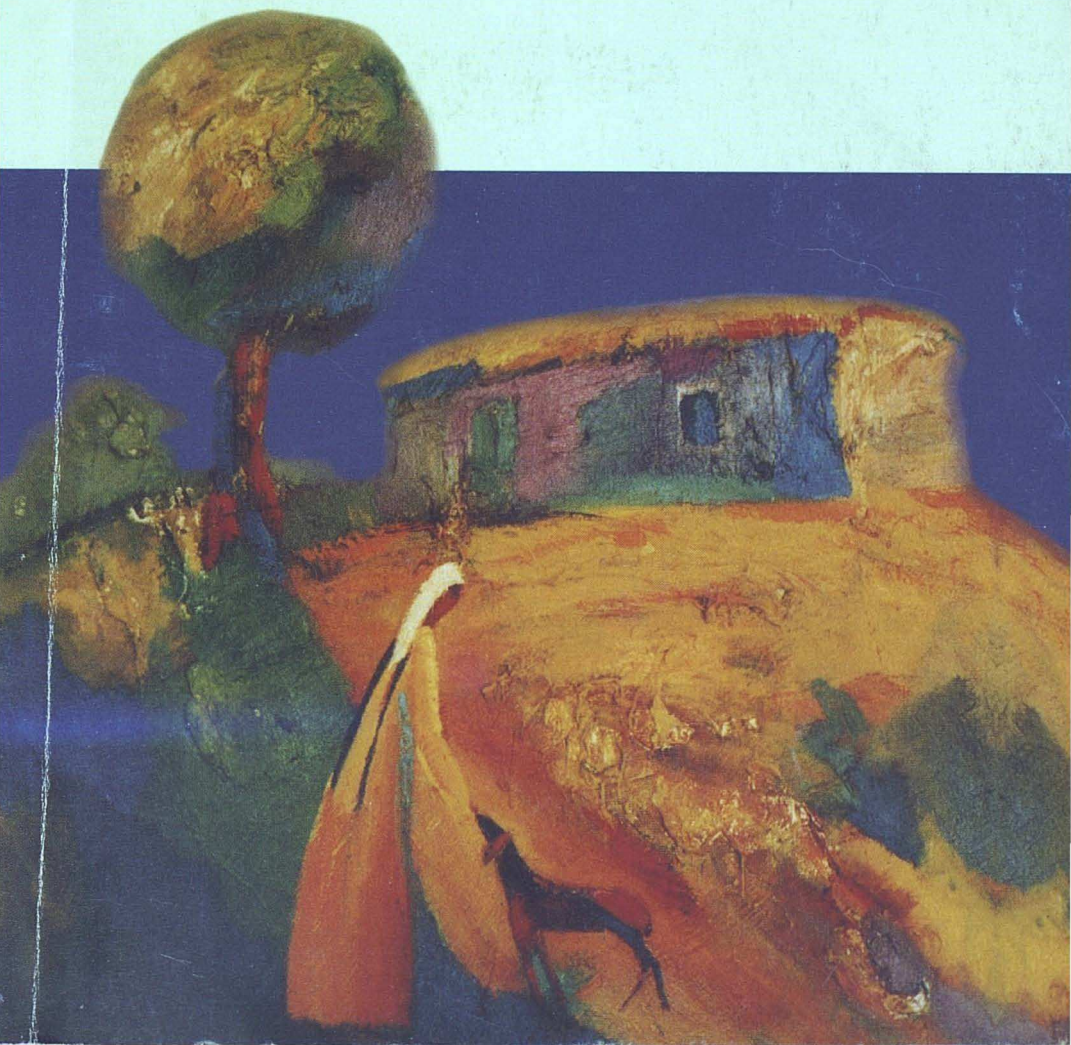
№ 2005

6778 к.

ӘЛДИХАН ҚАЛДЫБАЕВ

Екі томдық
ТАҢДАМАЛЫ
ШЫҒАРМАЛАР

2

Әлсухан ҚАЛДЫБАЕВ

Екі томдық
ТАНДАМАЛЫ
ШЫҒАРМАЛАР

2

Әңгімелер

Алалар
ДЕБИЕТ

Алматы • 2004

ББК 84 Қаз 7-44
Қ 24

Қазақстан Республикасының
Ақпарат министрлігінің бағдарламасы бойынша шығарылды

Қалдыбаев Ә.

Қ 24 Екі томдық таңдамалы шығармалар: 2 том. Өңгімелер. — Алматы: “Балалар әдебиеті”. — 2004. — 144 бет.

ISBN 9965-650-29-2

Қ $\frac{4702250201}{480(05)-04}$

ББК 84 Қаз 7-44

ISBN 9965-650-29-2

© Қалдыбаев Ә., 2004

© “Балалар әдебиеті” баспасы, 2004

КӨК ДӨҢГЕЛЕК (әңгіме)

Серікбек пен Мараттың қызықты ойынының бірі — дөңгелек қуу. Екеуінде де бір-бір дөңгелек, бір-бір имек сым. Дөңгелек болғанда — кәдімгі арба күпшегінің ескі құрсауы. Екеуі соны имек сыммен сылдырата қуып айдап, күнұзаққа ойнайды. Ойыннан жалыққан кезде Серікбек дөңгелегін мойнына кигізіп ала қояды. Бұл оған дағды болып кеткен.

Мұндайда шешесі көріп қалса:

— Қарағым-ау, аңдағың не? Көйлегінді былғайсың ғой.

— Мойныңа салғанша, оныңды қолыңа ұстап жүрсеңші, — дейтін қабағын шытып.

Шешесінің тілін қаншама алайын-ақ дегенмен, былай шыға бере дөңгелегін мойнына қайта салып алғанын Серікбек байқамай да қалады.

Әнеукүні Серікбектің досы — Марат көшеге су жаңа көк дөңгелек дөңгелетіп шықты. Ол сонадайдан-ақ:

— Ей, менің дөңгелегімді қарашы, көкпенбек! — деп мақтана айқайлап, Серікбектің жанына ентіге келіп тоқтады. Екі езуі екі құлағына жетеді.

Серікбек көк дөңгелекке табан астында қатты қызықты. Көк дөңгелектің сыры жалтырап көзінің жауын алды. Тіпті көк дөңгелектің даусы да оның құлағына қоңырауша сыңғырлап, жағымды естілетін сияқтанды.

— Марат, дөңгелегіңді айарбасташы. Үстіне қызыл құлжамды берейін, — деді Серікбек, қиыла сұрап.

— Е, неге берем! Құлжаң өзіңе, бермеймін, — деп Марат бұртаң етіп, жауапты шорт қайырды.

Содан бері: “Шіркін, көк дөңгелекті қолға түсірер ме еді” деген ой Серікбектің жадынан бір шықпай-ақ қойды.

Бірде осы ойының орайы келе кеткені. Қалай дейсіңдер ғой?

Шаңқай түсте екеуі ауыл алдындағы өзенге қарай үлкен сазды жарып өтетін жалғыз аяқ жолмен жарысып бара жатты. Жолдың екі жағы — тұтасқан шидей-шидей түп-түп бұзаушыңмен. Кенеттен Марат сүрініп кетіп, етпетінен түсті. Қолындағы сым темірі бір жаққа, дөңгелегі бір жаққа ұшып кетті. Бірталай жер озып кеткен Серікбек қайта айналып келді. Бұл кезде Марат шұқшылып көк дөңгелекті іздеп жүрген. Мараттың қолындағы сымның шошайып жүргенін көргеннен-ақ, ол көк дөңгелектің жоғалғанын айтқызбай білді.

Әуелден көк дөңгелекке ынтық болып жүретін Серікбек:

— Тапқан — тапқандікі, ешкі — баққандікі, — деп маз-мәйрам болып қуанып кетті.

Осыны айтып, жоғалған нәрсені тауып алғандардың бермей қоюы бұларда бұрыннан бар әдет еді.

Қалай іздеудің тәсілін Серікбек жақсы білетін-ді. Байқап тұрып дөңгелегін қалыңға қарай дөңгелетіп кеп жіберді. Ешбір дыбыс естілмеді. Ол өзінің дөңгелегін тауып әкеп, шөптің арасына қайтадан жіберіп қалды. Осылай лақтыра берді, лақтыра берді. Бір кезде көк дөңгелектің құлаққа жағымды қоңырау үні сыңғыр етті. Серікбек дауыс шыққан жерге жүгіріп барып, ай-шай

жоқ көк дөңгелекті, басын қысыңқырағанына қарамай, мойнына кигізіп ала қойды.

— Әкел дөңгелегімді!

— Иә, саған! Өзім таптым, өзім алам. Керек болса, менікін ал.

Серікбек осы сөзге ғана келді де үйіне қарай зыта жөнелді. Марат жылаған бойы үйіне қайтты.

Серікбек өз ауласына кірген соң, көңілі орнына түсіп, дөңгелек өзінікі болғандай бір сезімге келді. Енді алайын десе, дөңгелек шықпай, басына кептелді де қалды. Әрі-бері тартқылап көріп еді. болар емес. Оған дөңгелек өмір бойы мойнында жүретіндей болып көрінді. Қорқып кетіп, бақырып жылап жіберді.

Баласының даусын ести сала, шешесі далаға атып шықты.

— Кім тиді, күнім саған?

— М-мынау, шы-қпайды.

— Балам-ай, осы ойынды қой десе бір болмайсың. Басқа ойын құрып қалғандай, — деп шешесі алғаш ұрса бастады. Бірақ дөңгелектің шын шықпасын білгенде, ол да сасайын деді.

— Ойбай-ау, енді қайттік?! Ең болмаса әкесі де үйде жоқ, жұмыста еді, — деді ол абыржып.

Демнің арасында бірталай адам жиналып қалды. Жиналғандардың ешқайсысы да дөңгелекті қалай шығаруды білмеді. Дөңгелекті алдынан көтерсе — шүйдесі, артынан көтерсе — қалыңдау шот қабағының терісі жиырылып жібермеді.

— Баланы колхоздың ұстасына — Әбдірахманға апар. Қолының ебі бар, сол кісі кесіп шығармаса болмас, — десті кейбіреулер.

Бұл сөзді естіп, Серікбек одан сайын шошыды. Өйткені колхоздың темір ұстасы Әбдірахман — Марат-

тың әкесі. Серікбекке басына төніп келе жатқан дәу балға елестеді. “Балама әлімжеттік жасағаның қалай?” десе не демек?!

— Ы-ы-ы... бармаймын...

— Бармағаның не ей! Осы енді салбырап қамыт құсап мойнында жүрмек пе?!

Шешесі жетектеп ала жөнелді.

Бұлар келгенде, Әбдірахман үйінен түскі тамағын ішіп келіп, жұмысқа енді-енді кіріскелі жатыр екен. Серікбекті көрісімен, ол мырс етіп жымысып қойды.

— Жайша жүрсіндер ме? Түрлерің суық қой.

Әбдірахман осылай дегенмен, күлкілі жүзінен оның барлық жайды білетіні айқын аңғарылып түр еді.

— Сіз кесіп шығармасаңыз, қайдам? — деп Серікбектің шешесі болған жайды тағатсыздана айтып шықты.

— Соншама үрейленгендерің осы-ақ па? Батыр-ау, сенікі не, көзіңнің жасын көл қылып? Кәне, бермен келші, көрейік, — деп ұста алақанына сабын езе бастады.

“Қолының ебі бар” деген сол-ау, әлгі кісі Серікбектің мандайына сабынның көбігін жағып жіберіп, дөңгелекті оп-оңай шығарып алды. Ауырту дегенің не, Серікбек тіптен сезбей де қалды.

Серікбектің шешесі жер-көктегі алғысын жаудырып жатыр.

— Жаңа ғана Марат осы дөңгелекті іздеп, ойбай салып еді, бұзақыны дөңгелектің өзі жетектеп келгенін қарашы, — деп Әбдірахман көк дөңгелекті бұрышта үюлі жатқан темір-терсекке қарай лақтырып жіберді. Көк дөңгелек үйіріне қосылған жылқының еміренгеніндей бір түрлі ыстық үнмен сыңғыр еткендей болды. Серікбектің бетінен оты шықты.

Сірә, ол енді қайтып Маратқа тиіспейтін болар.

ШАНШАР АТАЙДЫҢ ШЕРТПЕГІ (әңгіме)

Шаншар атай қызық өзі. Бала біткенге бүйідей тиеді. Қашан көрсең, шертпек алып жатқаны балалардың шекесінен. Ауылдағы бала біткен Шаншар атайға басын тосуды кешпес қарыз деп біледі. Кімде-кім шақырғанына бармай, қиқандап қашып кетсе, Шаншар қарт ерінбей-жалықпай, оны кешке үйіне әдейілеп іздеп барып, шертпекті әке-шешесінің көзінше алады. Атай енді аямайды, бағана қашқаныңның жазасына деп, аузына неше шертпектің саны түссе, соны алады. Үш іліксе — үшеу, бес деп қалса — бесеу, он бес деді екен — он бес.

Бір қызығы, ауылда жан адам ол кісінің бетін қағып көрген емес. “Әй дейтін әже, қой дейтін қожа жоқтың” дәл өзі бұл Шаншар атай. Бұған балалар қашанғы шыдасын, әлбетте, ә дегенде ауырсынады, бірақ оған атай міз бақпайды. Балалар не қылса, ол қылсын, бірақ оған бірде-бір ата-ана араша түсіп көрген емес.

— Өзіндікі жақсы ма енді? Бағана шақырғанда қарызды беріп кетсең болмайтын ба еді? Үлкен кісіні әурелеп, қарашы, — деп қайта баланың өзін кінәлайды.

Шаншар атайдың бұл сырын білетін балалар тынышы осы деп, анадайдан шақырғаннан-ақ шекелерін тосып, икемделе бастайды. Ал, сондайда шертпек алып қана жіберсе жөн ғой, одан рахаты бар ма. Шертпек алу деген жай аты, онымен іс бітпейді. Сылтауы толып жатыр атайдың. Алдымен шүкшиып тұрып үсті басыңды қарап өтеді. Егер киім-кешегіңнен, не аяқ-қолыңнан бір ши шығып қалса, бәленің болғаны дей бер. Онда шертпек үстіне шертпек жамалады.

— Мына ердің құлағына қарандар. Кірі бес елі тура! Бес шертпек. Тырнағы аюдай боп кетіпті ғой мына сабаздың, масқара-ай! Төрт шертпек... Шашынды неге алдырмағансың? Мұның үшін үш шертпек. Пәлі, сияның бәрі мына шіркіннің қолында жүр ғой. Азып-тозуын сонша бетшағардың! Екі шартпек, — деп тізе береді, тізе береді.

Құтылып көр енді. Барша балалардың алдында бетің бар, жүзің бар демей масқара етеді өстіп.

Ал, үсті-басы тап-тұйнақтай, аяқ-қолы тап-таза балаларды:

— Е-е, міне, азамат! Адам болатын баланы қойсаңшы бұ. Жасынан тындырымды болады бұлар, — деп жер-көкке сыйғызбай мақтап ала жөнеледі.

Шертпек беруден құтылудың бір-ақ жолы бар, ол үшін дойбы ойнап, Шаншар атайды ұтуың керек. Ұтылсаң, тағы пәле, әр ұтылғанына үш шертпектен жамалып отырады. Ал, ол кісіні әлі күнге бірде-бір бала ұтып көрген емес.

Шаншар атай — дойбыға жаны құмар, атақты ойыншы адам. Дойбы десе, ішкен асын жерге қояды. Анау-мынау ойыншысамақтарды төрт-бес жүріске келтірмей қағып тастайды. Ал оның соңы біздің шекемізге келіп бір-ақ тіреледі. Сондықтан бала беткен Шаншар атайдың алдынан қия өтпейміз. Сонадайдан сәлем беріп, сызылып тұрамыз. Барлығымыз да ол кісіге тек жақсы жағымызбен көрінуге тырысамыз.

Атайдың балалардың шекесін тызылдатуға неге сонша құмартып тұратынын бірде-біріміз білмеуші едік. Тіпті үлкендер де білмейтін.

“Бір еріккен шал” десетін де қоятын. Ал, атайдың шертпек алуы мүлде еріккендік емес болатын. Егер

Бекенге Шаншар атайдың өзі айтпағанда, ол жайды мүмкін ешкім біле алмас та ма еді, кім білсін...

Атайдың айтуынша, Бекен — адам болатын балалардың бірі. Өздері көрші тұрады. Сол Бекен биылғы жазғы демалыста лагерьге барған. Содан бір ай дем алып, үйіне бүгін түс ауа келді. “Үйге барысымен, амандықтан соң Шаншар атайға жолығып, сәлем беремін” деп-ақ ойлап келіп еді, бірақ үй іші өзін қатты сағынып қалған екен, көкесі мен апасы әрнені кезек-кезек сұрап, шашау шығарар болмады. Бірнеше рет терезеден көз тастап еді, үнемі қыбырлап далада, есігінің алдында жүретін атай көріне қоймады Бекенге. Содан үй ішінен әрең дегенде босап, сәлем беруге келсе, Шаншар атай қолдан шапқан қоңыр домбырасын шертіп екі қабат көрпенің үстінде жантайып жатыр екен. Шынтағында жастық, жанында дойбы.

— Ассалаумағалейкум, ата!

— Ә, әликумассалам. Бекен бе, ей, мынау! Қашан кеп қалғансың? Әй, айналайын-ай, атаңды сыйлап сәлем беруге келдің ғой. Бәсе-бәсе, Бекеннен басқа балалардың бәрі көше таптарлар демеп пе едім. Ауырып жатқанымда біреуі есіктен сығаламады-ау, — деп Шаншар атай Бекеннің қолын алып, кеберсіген ернімен маңдайынан сүйді.

Бекен енді байқады, Шаншар атайдың атжақты үлкен ақ сұр жүзі сарғыш тартып, азып, әлі күнге жанары сөнбеген қой көздері шүңірейіп қалған екен.

— Ауырып қалдыңыз ба, ата!

— Сен кеткен күннің ертеңіне оңбай жығылып едім, шүкір, әйтеуір. Жан қалды бір жолға. Өтіп бара жатқан заман-ай десеңші, соған да, міне, айға жуықтап қалыпты ғой. Е-е, айтпақшы, шекең шертпекті сағынып

қалған жоқ па? Бірақ сені қойшы, таза жерде дем алып, асыр салып ойнап қайттың. Бәрінен де көшедегі шаңға аунап жүрген сумұрындарды айтсаңшы. Бетінен қағатын пенде жоқ. Сыпыра бір шертпек алып, тәртіпке келтірер ме еді өздерін... Ал, қарап отырмалық, бермен жақында, шертпек тігіп, дойбы ойнап жіберелік. Байқайын сені...

Бекен лагерьде дойбыны жан-тәнін сала көп ойнап, әбден үйреніп қайтқан. Алғаш кейбіреулерден ұтылып қап жүріп, кейінгі кезде ойыншылдығына жан шақ келмей қойған.

Дегенмен де, Бскеннің ойынша, Шаншар атайдан асқан ойыншы жоқ. “Қазір жеңіліп қап, шертпек беретін шығармын” деп қорқақтаңқырады. Шаншар атай жастығын биіктетіп, көтеріліңкіреп отырды.

Бір рет ойнады. Шаншар атай ұтылды.

— Шалымыма келмеуші ең. Апырай, не ғып жіберді? Апай-топайымды шығарды-ау лезде. Қайта тікші.

Шаншар атай екінші рет тағы ұтылды.

— Мынау, қайтеді, ей? Жан қоятын түрі жоқ қой өзінің. Енді бір көрейінші.

Атай бұл жолы да жеңілді.

— Пах, шіркін, оқыған баланы қойсаңшы бұл, жөні бөлек қой... Бұларға тең келіп болмайды. Бұлар біліммен ойнайды ғой, ал біздікі қайбір ойын дейсің. Тағы тігіп жібер, Бекенжан.

— Шертпегімді беріңіз.

— Әй, жаман неме, шертпекті мен сендерден қайбір қолым қышығаннан алып жүр дейсің. Осылар намыстансын, өнегелі болып өссін, үсті-басы таза жүрсін, өнер үйренсін деп алам да. Міне, сенің басың піскен екен, енді сенен алмаймын, сен де мені кеш. Ал, ана

шіріктер де мені өстіп жеңіп құтылмайынша, шертпек алғаным алған.

Шекені ойып кете жаздап тызылдататын шертпектердің сырын Бекен енді түсінді. Бұрын атайдың бұл қылығына кейде ыза болып қалатын, бақса, бәрі бос түсінбеушілік екен ғой. Шаншар атай бұларға титтей де жамандық ойламайды екен, қайта барлығын осылар адам болсын деп істейді екен. Сөйткен абзал атайды қайта-қайта жеңе бергені үшін бір түрлі аяп, іші-бауыры елжіреп кетті. Мейлі, жүз рет ойнайық десе де, мақұл.

— Ата, қазір сіз жеңетін шығарсыз. Жүріңіз.

— Сен мені өйтіп алдаусыратпа. Мен жеңгеніме қуанбаймын, жеңілгеніме қуанам. Біз қай бір ойыншы дейсің. Кезек сенікі, өзің бастап жүре бер, — деді Шаншар атай кеудесін кере бір дем алып.

Атай жастығын жоғарылатып отырды.

— Ал, онда жүрдік, ата.

Бекен алғашқы жүрісті жасауға құлшына қол созды.

ЖАҢА ДОС (әңгіме)

— Қабыл, торы атты суарып келе қойшы.

— Бармаймын.

— Неге?

— Жолда бір бала үркітеді.

— О кім?

— Есбол ағайдың баласы. Кеше үйінің жанынан өте беріп ем, Құттөбет деген итін қосып, айтақтап қуды. Торы ат алып қашып кете жаздады. Әрең тоқтаттым. Тағы үркітеді, бармаймын.

— Астыңда жалаңдаған ат тұрып, жаяудан қорқасын ба? Бар, суарып кел!

— Ауыздығын салып бер, әйтпесе.

— Алулысы жақсы, сылдырлап отырады. Сылдырына құлақ тігіп алданып, ат жан-жағына жалтақтамайды. Ауыздығын салып қойсаң, не болса, содан елендеп, үрке береді. Кел бері, аяғыңнан алып жіберейін. Әлдекімнің баласы құсағаны несі-ай жасымсып.

Қабылдың бетіне жігер оты ду етіп шапшып шыға келді. Әрі қорланып, әрі шамданып, торы аттың жалына жармасты. Қолы бір уыс жалға тиер-тиместен, әкесі аяғынан алып, Қабылды тоқым үстіне дік еткізді.

Торы ат басын шұлғып тастап, тізгін кере, жіті аяндап келеді. Күмістелген ауыр ауыздықтың сылдырына қамыс құлағын қайшылап қояды. “Шынында да, ауыздығын алып қойған жақсы екен ғой. Сылдырына алданып келеді” деп ойлады Қабыл. Егер ары өтіп бара жатқанда ол көрінбесе, қайтарда ауыздығын салмай-ақ қояйын. Ал, көрінсе, қайтсем де салып аламын!”

Қабыл көшенің аяғына жақындап қалды. Сол жақтағы ең шеткі шатырлы ақ үй — агроном Есбол ағайдікі. Есбол ағай бұл ауылға қызметке жыл басында ауысып, алдыңғы күні көшіп келді. Көшіп келгені бар болсын, Қабылға жақпады.

Кеше күндегі әдетімен өзеннен торы атты суарып қайтқан сапарында осы үйден Қабылдың өзі қатарлы мұрны делдиген бір қара бала:

— Құттөбет, Құттөбет, айт, айтақ! — деп жұлқынып жүгіріп шықты. Әбден әккі болған қу екен, кішкентай сары күшік шәуілдеп, жүгірген бетімен кеп, торы аттың аяғына жармасты. Торы ат жалт бермесі бар үркектеу жылқы еді, құлағын жымқырып ала жөнеле жаздап,

тыпыршып қалды. Құттөбетің айрылатын түрі жоқ, аттың аяғына оралады. Бейтаныс бала далбақтап жүрген бойы ентелеп келіп, аттың астына кіріп кете жаздады. Сондай да шатақ бала болады екен! Шыбықпен торы атты осып кеп жіберді. Торы ат атып кетті. Қабыл ауып түсіп қала жаздады. Тізгінін тежеп үлгергенше болмады, ала жөнелді. Ал, басын тоқтатып көр енді! Қабыл “құрыған екенмін” деп ойлады. Бұл маңда торы атқа жететін жылқы жоқ, өрен жүйрік. Артынан дүбір шықса, қозып кететін жел табан ұрма. Қабыл шабу тұрмақ, желуге қорқатын. “Қай күні ала қашар екен” деп жүрексініп, үнемі сақ жүретін. Міне, енді алып қашты.

Торы ат көсіліп келеді. Бірақ шабысы сондай жайлы. Шуылдап жел еседі. Қабылдың көзі жасаурап, торы аттың қос құлағынан басқа дүниені көрмей қалды. Жер мен көктің арасында, қос құлақтың соңынан ұшып келеді. Жалдан қос қолдап ұстап, қатып қалды. Артынан тасыр білінбеген соң, торы аттың желігі бірте-бірте басылып барып тоқтады. Қабыл өзіне өзі келсе, үйінен бірталай жер асып кетіпті. Екі қолы тас боп қарысып қимылдамайды. Қалай жығылмай қалғанына қатты таңданды, әрі қуанып кетті.

Ал, бүгін не болар екен? Қабыл соны біле алмай қобалжып келеді. Қабыл агроном үйінің тұсынан өте берді. Жалтақтап бір-екі рет қарады, ешкім көрінбеді. Әжептеуір жер ұзап қалған, арт жағынан:

— Әй, бала, сені ме, қазір қайтарда болсын! — деген дауыс келіп жетті.

Жалт қараса, кешегі бала есігінің алдына шығып ап, жұдырығын түйіп, қоқиланып тұр. Жанында Құттөбеті. Бала да, Құттөбет те басынып тұр. Қабыл күйініп кетті: “Осыдан қайтарда болсын, аттың ауыздығын салып

алайын. Сонан соң күшігін тұрмақ төбетінді қос, қорқар ма екем! Тапқан екенсің қорқақты! Жығылмақ түгіл, өліп кетсем де, жолыма тұрсаң, Құттөбетіңмен қоса қағып өтермін!” — деп тістене кіжінді.

Қабыл Шу өзенінің жағасындағы ұзынша өрлеуіттен шоқыта шықты. Торы ат соған-ақ желігіп, қос құлағын дамылсыз қайшылап, көрінген шөптің басына қарап секемденеді. Жіті аяндап, лепіріп, жер-су баспай келеді. Қабылдың жүрегі қобалжи бастады. Торы аттың тағы да алып қашуы мүмкін. Қабыл тек тізгінді мият тұтады. Жаңа, суарған соң, ауыздығын салып алған.

Жұдырығын түйіп қалған баланы Қабыл анадайдан көрді. Көшені қиып өтетін арықтың көпірінің дәл ортасында шәлтиіп тұр. Қолындағы ұзын шабақпен қара жерді осып-осып қояды. Құттөбеті жанында, екеуінің де күткені Қабыл.

Қабыл әжептеуір жерден дауыстады.

— Ей, бала, былай тұр, ат үркеді.

— Атаңның басы саған! Жақындап көр осыдан. Су жүрек, қорқақ. Қорықсаң, басқа көшемен жүр.

Қабыл ашуға булығып кетті. Астында жалаңдаған ат тұрып, жаяудан қорықпақ па? Тебініп қалып, торы аттың басын қоя берді. Осыны күтіп келе жатқандай-ақ, торы ат атырыла жөнелді. Көзді ашып-жұмғанша көпірдің үстінен зу етіп өте шықты. Жаңа ғана айбарланып тұрған батырың шошып қалып, қайда қашарын білмей, киім-миімімен арықтағы шалшық суға қойып кетті. Сары күшік — Құттөбет қыңсылап үйіне тығылды.

— Ауыздығын салып алыпсың ғой, шапқансың-ау, шамасы?

Қабылдың әкесі Әбу — колхоз бригадирі. Қысы-жазы торы аттан басқа жылқының үзеңгісіне аяқ салмайды.

Торы аттың үстіне де өзінен басқа шыбын жорғалатпайды. Шаппақ түгіл, желсен, жаны шығып кете жаздайды. Әкесінің бұл сырын өте жақсы білетін Қабыл.

— Жоқ, шаппақ жоқ, — деп ат-тонын ала қашты.

— Енді неге салып алдың ауыздығын?

— Ана бала үркітсе, алып қашпасын деп.

— Үркітті ме? Қайтті?

— Үркітті. Бірақ атты кісі жаяудан қорқа ма?

— Онда сен қазір осы бойыңмен сол баланың үйіне барып келе қойшы. Бүгін егінді аралап қайтамыз ба деп ек. Соған Есбол бара ма екен? Біліп қайт.

Қабыл келсе, Есбол ағайдың ауласы абыр-сабыр екен. Үсті-басы малмандай, суға салған қоразға ұқсап сүмірейіп жаңағы “батыр” жылап тұр. Шешесі:

— Кімнің баласы ол өзі, тиюсыз өскен? Ат басып кетсе қайтеді, ә? Ойпырмай-ойпырмай, құдай сақтаған екен қайта, — деп күйіп-пісіп бұрқырап жатыр.

— Әне, өзі де келді. Міне, мына оңбаған. Осы, осы... — деп екіленді бейтаныс бала.

— Қой, оның ондайы жоқ еді ғой. Бірденеге келдін бе, Қабыл? — деді Есбол ағай.

— Көкем жіберді сізге. Бүгін егінді аралаймын депсіз. Бара ма екен? — деді.

— Көкесі кім еді мұның? Оған айтып қоймаса, мынауың бір күні атқа қақтырып өлтірер баланы, — деп бейтаныс баланың шешесі Қабылға суық көзін қадады.

Қабыл қызарып кетті.

— Алай, балаңыздың өзі кеше де, бүгін де ит қосып айтақтап, атымды үркітеді. Бүгін көпірдің үстіне шығып апты. Өзін ат басып кете жаздады.

— Бәсе, Әмірқұлдың өзінен де бар шығар. Қой, екеуің жауласуды тастаңдар. Сен жөн-жосықсыз жүрт-

тың атын үркіткенше, қазір киім ауыстырып ки де, Қабылмен бірге барып, ат қорадан маған ат алып кел.

Әмірқұл киініп шықты. Есбол ағай Әмірқұлды көтеріп, Қабылдың артына мінгестірді. Екеуі алғаш бір-бірінен қашқақтап отырып еді, ат аяңының ырғағы екшеп, тым жақындастырып жіберді. Біраздан кейін Әмірқұл жаңағының бәрін ұмытып, Қабылдың белінен қапсыра құшақтап алды.

— Қайтарда екеуі екі аттың үстінде үнсіз келе жатты. Әмірқұл Қабылға жалтақ-жалтақ қарап қояды. Бірдеңе дегісі келеді, бірақ не демек. Бағана өзін атпен қақтыра жаздап, арыққа жығып кеткен жоқ па? Енді несіне бірінші болып сөз қатпақ... “Өзім емес пе, егер мен оған ит қосып, атын үркітпеген болсам ше...” Осы ойлар сапырылысып, Әмірқұлды жегідей жеп келеді. Ол бір кезде Қабылға тізе түйістіре жақын келді де:

— Кел, дос боласың ба? — деді.

— Болсақ, болайық.

— Жарысайық ендеше.

— Кел, — деді Қабыл да тізгінін жиып ұстап.

Екеуі де бір мезетте тебініп қап, аттарының басын қоя берді.

ДӨҢГЕЛЕК СТОЛ

(әңгіме)

Мен онда әпкемнің үйінде жүріп үшінші класта оқитынмын. Әділбайдың үш-төрт жасар кішкентай кезі. Ол жасында әбден ерке, сотанақ еді. Бала боп алдағаныңа көнбейтін. Сосын да мен ол не айтса, сонысын орындап құтылушы едім. Басқа лаж жоқ. Айтқанын

дереу істемесең, бақырып жылайды. Әділбай қыңқ етсе, әкпемнің баж еткен даусы бірге шығады.

— Саған не болған, Әлден? Баланы жылатпай отыра алмайсың ба? Үнемі шырқыратасың да отырасың, — деп маған ұрысып ала жөнеледі.

Дөңгелек столды қойып, сабағымды алдыма алсам, кітап оқытып, жазу жаздырмайды-ау бір. Кітабымды, дәптерімді ала қашып, мазамды алады. Кейде сия төгіп былғап та қояды. Бұл үшін ол менің мұғалімімнің, жолдастарымның алдында жер болып қызаратынымды түк сезбейтін. Талай рет көзімнің жасын мөлтілдетіп сығып-сығып алушы едім.

Маған шешем келгенде ғана теңдік тиетін. Бірақ олардың малдан қолдары көп босамайды, сирек келеді. Ондай бақытты күндері мен Әділбайды көзіме де ілмеймін. Сабақ оқып отырғанда бұрынғыдай жанымға жақын-даса, ұрып та жіберемін. Шешемнің көзінше маған үрсу қайда?!

Әкпем:

— Осы Әділбайды үнемі шырқыратады да отырады, — дейді шешеме.

— Онысы несі! Жиенің ғой ұрма, қолың қалтырайды. Ұрыспай ойнаңдар, — деп шешем маған ақыл айтып, жай бітістіре салады. Дөңгелек столға мен еркін қожа болам да қалам. Шешемнен бәрі қаймығады. Ол кісі кеткен соң Әділбай өзінің үйреншікті әдетіне қайта көшеді.

Мен сырттан назар аударарлық бірдеңе көрсем, дереу Әділбайға жеткіземін. Ал, осыным үшін Әділбай маған бір сәт тыныштығын сыйлаушы еді.

Бір күні кең кластың біреуінде біздерге кино көрсетті. Қабырғағы ілінген экранға алдымен көз шағылыстыра-

тын жарық түсті. Қондырғының асты жайсыз болды-ау деймін, осы жарықты механик экранға біраздан соң өзер туралады. Бұл екі арада біз әрқайсымыз жарыққа қолымызды тосып, жұдырығымызды түйіп, бас киімдерімізді лақтырып, шуласып мәз болып жаттық. Бір уақытта экранға аузын арандай ашып, қасқырдың басы шыға келгені. Мұндай сұмдықты бірінші рет көруім еді. Аузымды ашып аңқайдым да қалдым. “Мұны істеп тұрған кім екен?” деп таңырқап, жан-жағыма қарасам, дәл қасымда отырған Шопан екі қолын айқастырып алыпты. Оң қолының төрт саусағын екі-екіден бөліп, ашып-жұмып қояды. Сөйтсе, қасқыры жалмаң-жалмаң етеді.

Бұл өнердің бәрі қай жағына сыйып жүргенін қайдам, қызықтың небір көкесін көрсеткені ғой, кәдімгі менімен бірге оқитын Шопанның. Сұқ қолдары мен шынашақтарын өзара айқастырып қоян жасады. Жұдырығын түйіп, беттестіріп еді — шәйнек, шапалағын беттестіріп, ортан қолын көтеріп еді — түйе болды.

Өнер-ақ қой, шіркін! Оның аржағында Әділбайды алдауға қандай қатқан десеңші!

Үйге келісімен, ешкімге көрсетпей, қабырғаға жасап едім, қасқырды мен де айнытпадым. Түйе мен шәйнектің де жорамалын келтірдім. Бірақ қояннан ештеме шықпады.

“Қап, бәлем, ертең болсын. Шопаннан бәрін түгел үйреніп келіп барып, Әділбайға көрсетіп тұрып, бір мақтанбасам”.

Ертеңіне сабаққа барысымен-ақ, Шопанның соңынан қалмай жүріп бәрін үйреніп алдым. Үйге келгеннен кейін күн батып, шам жануын асыға күттім. Оңашада “мынау былай, ал, мынау былай” деп бірнеше рет тәжірибе жасап та алдым. Әділбайға түк сездірмеуге

тырыстым. Біліп қояр ма екен деп қауіптенгенім сонша, ол күні екі қолым алдыма сыймады. Әділбай бар жерде абайсызда екі қолым бір-біріне жақындай берсе, дереу жұлып ап, артыма жасыра қоям.

Міне, мен асыға күткен шам да жанды. Өзімнің күндегі сабақ оқитын бұрышыма доңгелек столды қойып, қағазымды жая бастадым. Ондық шамды әкеп столдың бір шетіне қойдым. Күндегі әдетінше Әділбай да келді жаньыма. Оған байқатпай, көзді ашып-жұмғанша қолымның көлеңкесін қабырғаға түсіріп бір байқап алдым. “Киноны” қоятын уақыт болды, бастауым керек.

— Әділбай, сен маған сабақ оқуыма бөгет жасамайтын бол. Егер осыған келіссең, саған бір керемет қызық көрсетем.

— Жарайды, тиіспеймін, көрсетші, а?

Бұған нану қайда?.. Сәлден кейін-ақ столдан керегін ала қашады бұл Әділбай. Ол жағы маған бес саусақтай мөлім. Мейлі, маған біраз тыныштық берсе де жетеді: сабағымды оқып алам.

Шәйнекті, қоянды көрсеттім. Түйе болып “буһ” деп бақырып та қойдым. Әділбай мәз болып, сақылдап күліп отыр. Өнерімнің көрсетілмеген бір-ақ түрі қалған соң, осылардың өзін сан құбылттым.

Сөйткенде әкпем көріп қойып:

— Түү, Әлден-ай, шығармайтын пәлең жоқ-ау... Тағы нені тапқансың? Жыбырлаған пәлелерің балаңның түсіне кірер, қойсаңшы енді, — деп маған үрсып тастады.

“Түсіне кіреді” дегенге сескенді ме, Әділбай жаңбырды күнгі тауықтың балапанындай үрпінкіреп қалды. Өнерімнің бәрін көрсетіп болмай қалай тынайын, әкпем әрі айнала бергенде, қасқыр болып “арр” ет түстім. Сол-ақ екен, Әділбай баж етіп бақырып жіберді.

— Баланы шошытты-ау, мынау! — деп әкпем Әділбайды жерден көтеріп алып, құшағына қысып жатты. Маған ұрсып қана қойған жоқ, бұл жолы қолы да тиіп кетті.

Бір таяқ жегенге менің түгім де кеткен жоқ. Ал, Әділбай содан қайтып стол қоятын бұрышқа жоламайтын болды. Жақындайын десе-ақ, дереу қасқыр болуға ыңғайлана бастаймын.

Мен осылайша күтпеген жерден дөңгелек столдың еркін қожасы болып шыға келдім. Сабағыма алаңсыз өзірленіп жүрдім.

Алайда, ол қашанға созылсын, Әділбай менің “кереметіме” үйренейін деді. Дөңгелек столды қайта төңіректетп, қағаз-қарындашыма тағы да қол созатын болды.

— Әділбай, не істейміз, а? Саған ойын жақсы, ал маған сабаққа жақсылып дайындалу керек. Сен ойнамасаң, ешкім ойна деп ұрыспайды, ал мен сабақ оқымай барсам, екі алам...

— Екі деген не?

— Ол — балалардың ең жаманы болу. Екі алмайын, егер алсам, мен жылаймын.

— Балалардың, мұғалімнің көзінше ме?

— Әрине. Екі алған — өлім.

— О-о, ол болмайды. Онда қойдым. Сен маған қасқыр жасауды үйрет. Өзім ойнап отырайын.

Қарай гөр, мына Әділбай түсінігі бар бала екен-ей!

БІР АРҚА ОТЫН

(әңгіме)

Сәске түс. Асқар ұйқылы көзімен есігінің алдына шықты. “Жақсы болды ғой, шекесін қыздыратын бала таба алмай түр едім” дегендей күн жымындап, бар

қызуын Асқарға аямай төкті. Асқар манаурап тұрып күнге қарап еді, жалт етіп көзіне шағылысты. Көзін алақанымен көлегейлеп, томен қарап кетті.

— Асқар, бері келші! Бері келші!

Асқар жалт қарады. Айжан қақпа аузында шыдамсызданып, шыж-быж болып тұр.

— О не? Не боп қалды?

— Бері келші, келген соң айтам.

Асқар Айжанның жанына келді.

— Ал, не? Неменеге асығасың сонша?

— Жолдаяқ отынның үстіне жатып апты, тұрмайды. Апам сүтті пісіріп қой деген. Соған отын алайын десем, ырылдайды. Отынға жолатпайды. Мен одан қорқам. Сен қуып жіберші.

— Мақұл, жүр.

Айжан — Асқардың көршісі, екеуі түйдей күрдас — сегізде. Екеуінің де шешесі колхоздың қызылшасында істейді. Сүт пісіру, түсте апалары келерде шай қайнатып қою — Асқар мен Айжанның үйреншікті жұмысы.

Апалары:

— Бір-біріңе бас-көз болындар. Ұрыспай ойнандар, — деп кетеді жұмысқа. Апалары айтсын-айтпасын, онсыз да екеуі — тату достар. Бір-бірінен көмектерін аяған күні жоқ.

Асқар Жолдаяққа ыза боп келеді. “Қап, мынаның басынуын қарай көр-ей. Көрсетейін мен оған. Осы қыздар да қызық, не болса содан үркіп тұрады. Әйтпесе сол жаман иттен де адам қорқа ма?” Асқар көшеден жұдырықтай-жұдырықтай үш тас алды. Басқа жер жетпегендей-ақ, Жолдаяқ бір арқадай жусанның үстінде бүк түсіп жатыр. Ұлкен саялы талдың көлеңкесі оны

күннен қалқалып, өзінше бір рахат дүние тауыпты. Бірақ отын да керек қой!

— Кет-ей. Кет, жоғал!

Жолдаяқ “мына балаға не жоқ” дегендей, міз бақпай жатқан күйі Асқарға ала көзімен ата қарады.

— Кет! Тұр, бар!

Жолдаяқ былқ етпеді. Асқар таспен жіберіп ұрды. Тас тимей кетті.

— Ыр-ыр-р!

Жолдаяқ басын көтеріп ап, тісін ақситып айбат көрсетті. “Енді ұрсаң, қолыңда өлем” деген түрі бар.

Асқар сәл сескеніп қалды.

— Ей, мынау қайтеді-ей!

— Асқар, қой! Енді ұрма, қауып алады.

— Қапса, қапсын. Қайтсем де қуып жіберемін!

Асқар да қасарысып алған. Дәлдеп тағы ұрды. Тас зу етіп барып, Жолдаяқтың жон арқасына тиіп, жерге домалап түсті. Жолдаяқ арс етіп жүгіріп барып, тасты бір қауып алды да, желке жүні дүрдиіп, ашулы кейіппен Асқарға ұмтылды. Мұндай оқыс қимыл күтпеген Асқар қапелімде үрейленіп, бұрылып қаша жөнелді. Сол-ақ екен, тасқа сүрініп, етбетінен түсті. Асқар орнынан қайта тұрамын дегенде, ит оның балтырынан бір қарпып өтті.

Айжан Жолдаяқ Асқарға тұра ұмтылғанда-ақ, бетін басып, шыңғырып жіберген. Еш нәрсені көрмей қалды. Көзін ашып алса, Жолдаяқ артына қарап қойып, бір нәрсені тындырып тастағандай алшаң басып, үйді айналып барады екен. Балтырына үңіліп Асқар отыр. Айжан Асқардың жанына жүгіріп келді.

— Не болды, Асқар, қауып алды ма?

— Қапса, қапсын. Отынды босатса, болды.

СУ ТАСУШЫ ӘШІРБЕК

(әңгіме)

Дәл осыдан бір ай бұрын, біз жетінші класты бітіріп, жаңа тарағанымызда, су тасушы Иман қарт қатты ауырды. Сол күні кешқұрым бригадир Мүсатай Әшірбек екеуімізге жолығып қалып:

— Иман ауырып қалыпты. Қайсың ертең Ақтоғандағы тракторшылар бригадасына су апарып келесіңдер? — деді.

— Мен апарайын, — деп Әшірбек лып ете түсті.

Мен де солай дер едім ғой, шешемнен бата алмадым. Оныкі не, жалғыз әжесі. Өзі бір — Әшірбекті бетінен қақпайтын жақсы адам.

Содан Иман қарт төсек тартып жатып алды. Әшірбек әлі күнге су тасып жүр.

Егер Әшірбекті кімде-кімнің көргісі келсе, ертенгілік менің атаммен бірге оянуы керек. Қолында жүгені бар Әшірбек сарайға, атына кетіп бара жатады. Құрысын, ол уақытта мен сендерге оны көрсете алмайды екенмін. Сол үшін ұйқымнан қалып жүрейін бе? Одан да күн арқан бойы көтерілген кезде, біздің есіктің алдына шығып қарасаңдар болғаны, өзенде бөшкесіне шелектеп су құйып жатады. Мұның бәрін былай қойғанда, біздікіне ертеңгі шайға келсеңдер, тіпті қатып кетер еді. Шайды алдымызға ала бергенде, арбасын салдыратып, өзі-ақ жетеді. Суға беттеп бара жатқаны. Керек болса, мен ысқырып кеп қаламын. Әшірбек жалт қарайды. Жымиып оң қолын көтереді. Мен де сөйтемін. Бұл — біздің амандасқанымыз. Күн тотыққан өткір жүзін көресің. Айқасып кеткен қалың қасының астындағы ақылды томпақ қара көзі жалтылдап күлім қағады.